R.P. 19-20

Peer Reviewed Referred and
UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)

ISSN 2277-5730

AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume-VIII, Issue-II
April - June - 2019
Marathi / Hindi Part - I

IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5
www.sjifactor.com

Ajanta
Prakashan

PRINCIPAL
Nutan Mahavidyalaya
SELU, Dist. Parbhani

VOLUME - VIII, ISSUE - II - APRIL - JUNE - 2019
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 5.5 (www.sjifactor.com)

६. मराठी बालमासिके : परंपरा आणि सद्यस्थिती

डॉ. रामराव झोडगे
नूतन महाविद्यालय, सेलू, जि. परभणी.

आज जगाच्या सहा अब्ज लोकसंख्येत पंधरा वर्षांच्या आतील सुमारे दोनशे कोटी मुलं आहेत. या मुलांचा देश, भाषा, धर्म, जाती, वर्ण विभिन्न असले तरी त्यांच्या मानसिकतेत समान सूत्र असते. ही बालके धर्म,वंश,भाषा,भेद यांसर्वा पलिकडे ती नितळ, निर्मळ व स्वच्छंदी असतात. त्यांच्यावर जसे संस्कार करु तशी ती घडत असतात. बालकांचा भावनिक, मानसिक व बौद्धिक विकास करावयाचा असेल तर, त्यांच्यावर वाचन संस्कार होणे गरजेचे आहे. सध्याचे युग हे माहितीचे युग आहे. माहितीचा प्रचंड साठा एका क्लिकवर उपलब्ध आहे.पण नुसती माहिती असून उपयोगाचे नाही, तर त्याच्या उपयोजनाचे ज्ञान असणे गरजेचे आहे. हे तेव्हाच मिळू शकते जेव्हा आपण बालकांवर लहानपणापासूनच वाचन संस्कार करू. वाचन संस्कार करावयाचे म्हणजे नक्की काय करायचे? तर बालकांच्या मनात जी जिज्ञासा असते तिची पूर्ती करणे, विद्यार्थ्यांच्या कुतुहलानुसार माहिती देणे, मनोरंजन करणे, नैतिक शिकवणीने चांगल्या वाईटाची जाणीव निर्माण करुन त्यांचे व्यक्तिमत्त्व सुसंपन्न व संवेदनशील बनवणे म्हणजे वाचनसंस्कार करणे होय. हे सर्व संस्कार आपणास बालवाङमयाद्वारे करता येऊ शकतात. या बालसाहित्याच्या मौखिक परंपरेचा इतिहास तसा जूना असला तरी जेव्हा एकूणच विश्वसाहित्याचा आपण विचार करतो तेव्हा बालसाहित्याची निर्मिती अगदी अलिकडची दुसऱ्या महायुद्धानंतरची आहे असे दिसते. तरी मौखिक परंपरेतील बालकविता, बालकथा या पूर्वीपासूनच चालत आलेल्या आहेत. उदा. महानुभाव साहित्यात आलेली `एक घर काऊचे, एक घर चिऊचे` ही परंपरागत कथा. तसेच रामायण महाभारतातील कथा.

मनुष्य हा लहानपणी सर्वात जास्त ग्रहणशील असतो. या वयातच त्याच्या व्यक्तित्त्वाची जडणघडण होत असते.या जडणघडणीत त्याच्या आई वडिल व गुरु यांबरोबरच परिसराचा व वातावरणाचा महत्त्वाचा वाटा असतो. त्यात मौखिक व लिखित वाङमय ही मोलाची भूमिका निभावतात. बालवाङमयातून मुलांची जिज्ञासापूर्ती होते,त्यातील कल्पनारम्य वातावरणाने मुलांचे मनोरंजन होते. नैतिक शिकवणीने चांगल्या वाईटाची जाण होऊन मुलांचे व्यक्तिमत्त्व संपन्न होते. कल्पनाशीलता, अतार्किकता, बालमानससंबद्धता या वैशिष्ट्यांमुळे त्याबरोबरच श्रुतीमधुर, छोटी वाक्यरचना,सुटसुटीत शब्दरचना, इंद्रिय संवेदना या क्षमतामुळे बालवाङमय हे सुलभ, संस्कारक्षम व ज्ञानसंपन्न असते. बालसाहित्याचे प्रयोजन हे प्रौढसाहित्य प्रयोजनासारखेच आहे. पण यात आनंद, रंजन, जिज्ञासा याला जरा जास्त महत्त्व असते. बालसाहित्याचे गद्य-पद्य असे प्रकार असून लेखन, मुद्रण सुरु होण्यापूर्वी मौखिक स्वरुपात अस्तित्त्वात असलेल्या बालसाहित्याचा इतिहास पाहावयाचा झाल्यास आपणांस १९ व्या शतकापासून पहावा लागेल. याचे कारण इ.स.१८०० पर्यंतचा मराठीसाहित्याचा इतिहास हा धार्मिक प्रेरणा असलेला होता. सन १८०६ मध्ये तंजावरचे राजे सरफोजी भोसले यांनी सखब्न पंडित यांच्याकडून इसापनीतीचे भाषांतर

PRINCIPAL
Nutan Mahavidyalaya
SELU, Dist. Parbhani

असलेल्या 'बालबोध मुक्तावली' हा ग्रंथ प्रसिद्ध केल्याचे आढळून येते याशी 'नीतीपाठ'(१८६९) ते संस्कारी बालसाहित्याची कितीक पुस्तके प्रकाशित झाल्याचे दिसते. १९ व्या शतकाच्या सुरुवातीपासून विसाव्या शतकात सुरुवातीच्या बालसाहित्याच्या प्रवासाचा इ.स. १८८० पर्यंत आढावा घेतल्यास असे दिसते की, तत्कालीन बालसाहित्याच्या क्षेत्रात वरील प्रगती झाल्याचे दिसून येते. यामुळे विविधांगी सुसंस्कार बालसंस्कार बालसाहित्याने केल्याचे दिसून येते.

परदेशीय बालपुस्तके प्रसिद्ध होऊ लागल्यानंतर स्वतंत्र बालवाचकांसाठी नियतकालिकांची आवश्यकता आहे ही कल्पना पुढे आली. एकोणिसाव्या शतकात मराठी साहित्य समृद्ध करण्यात मराठी बालनियतकालिकांचा महत्त्वाचा वाटा आहे. मराठी बालमासिके काढण्याची कल्पना सर्वप्रथम अमेरिकन मिशनऱ्यांकडून पुढे आली. १८८२ मध्ये 'बालबोधमेवा' नावाचे मासिक अमेरिकन ख्रिस्ती मिशनरीने काढले. डॉ.एमिल बिसेल यांच्याकडे संपादकत्व आले त्यांनी ते यशस्वी चालवले. या मासिकात येशू ख्रिस्त, धर्माविषयी, बायबलमधील सुभाषिते असा धार्मिक मजकूर होता. यात गोष्टी येशूंच्या व त्यातील पात्रांची नावे मराठी होती. नाव मराठी पण स्वरूप पाश्चात्य असा प्रकार या मासिकांचा होता. हे मासिक इ.स. १९४२ पर्यंत चालले. इ.स.१८८१ साली दुसरे बालमासिक सुरु झाले. ते पूर्ण मराठी असल्याने त्याचेही महत्त्व आहे. या मासिकाचे नाव 'बालबोध' होय. अनेक बालपुस्तके लिहणारे बालसाहित्यिक विनायक कोंडदेव ओक हे याचे संपादक होते. साधी, सरळ, सोपी शब्दरचना, चोवीस पृष्ठे असणारे हे बालमासिक बालरंजनाच्या ध्येयाने प्रकाशित होत होते. त्यात विमान, पानसुरुंग, महमाला आदींची रंजक वर्णने,गोष्टी त्यातून येत. हे मासिक ओक यांनी ३४ वर्षे चालवले.

छोट्या गोष्टी, चुटके, कविता, कोडी यांबरोबरच मुलांच्या लेखनाला वाव देऊन स्वतः मुलांचे लेखही छापणाऱ्या इ.स. १९०६ सालीचा, गो.आपटे यांच्या 'आनंद' या मासिकाचा उल्लेख करावा लागतो. यातील मजेदार गोष्टींनी, गमती जमतींनी बालमन आनंदून जाई.'आनंद' या मासिकाने प्राणीकथा, परिकथा, पुराणकथा याबरोबरच विशेषांक काढण्यावर भर दिला.नवे प्रयोग व बालकांना आवडणाऱ्या सर्व गोष्टी देण्यामुळे हे मासिक लोकप्रिय झाले. तत्कालीन शाळाखात्यातर्फे पुणे येथून प्रकाशित होणारे १८६४ सालचे 'शाळापत्रक' या मुखपत्रात सुरवातीला शाळेतील बदल्या, नोकरीविषयक जाहिरात यांमुळे हे मासिक शाळामुखपत्र स्वरुपाचेच वाटत होते. पुढे कृष्णशास्त्री चिपळूणकर यांच्या संपादकत्वाखाली हे स्वरुप पालटून त्यांनी यांस बालकुमारांचे मासिक बनविले. याबरोबरच बालकिशोर वयाला अनुरुप उपयुक्त लेख, शास्त्रीय माहिती, प्रवासवर्णने, गोष्टी असत. साने गुरुजींची 'शामची आई' ही कादंबरी शालापत्रकातच पहिल्यांदा क्रमशः प्रकाशित झाली.

खेळगडी हे मासिक १९२७ ते १९५० पर्यंत चालले. का.रा.पाणवणकर हे त्याचे संपादक होते. या मासिकाने चित्रकथा,कोडी,अनोळखी प्राण्यांची माहिती, हस्तकलांचे धडे इत्यादीद्वारे वाचन व ज्ञान संस्कार करण्याचे कार्य केले.'गोट्या','चिंगी','खडकावरचा अंकुर' या प्रसिद्ध कादंबऱ्या यातूनच प्रकाशित झाल्या.'मुलांचे मासिक' (१९२७) नागपूरहून प्रकाशित होणाऱ्या या मासिकाने वय वर्ष दहा ते सतरा वर्षापर्यंतच्या वाचक वर्गासाठी उपयुक्त व ज्ञानवर्धक माहिती देऊन बालवर्ग संस्कारित करण्याचे कार्य केले.'कुमार'हे वीरेंद्र आडीयांचे मासिक १९४७ मध्ये सुरु झाले.यातून कुमारांविषयी नवीन उपक्रमांतर्गत देशभक्तांची चरित्रे, बालकलाकारांची माहिती यात नियमित येत. आर्थिक पाठबळाअभावी हे मासिककेवळ तीन चार वर्षच चालले.१९३६ सालीसुरू झालेले 'बालमित्र' हे मासिक इंग्रजी व मराठी या दोन्ही भाषेत

PRINCIPAL,
Nutan Mahavidyalaya,
SELU, Dist. Parbhani

[illegible]ण हे मासिककाही जास्त चालले नाही.'बालवाडी' या मासिकातील मुलासाठी '[illegible]' [illegible] करीता लावणारे असे.'पंगत' या मासिकाचा[illegible] विनोदी साहित्य देण्याकडे होता. यात छोट्यांना रंगवण्यासाठी [illegible] दिलेली असत.असेच एक मासिक केवळ चित्रकथावर, चित्रावर भर देणारेतसेच, वाढदिवसानिमित्ताने मुलांचे फोटो छापणारे मासिक म्हणजे, 'टवटक' होय.

इ.स.१९५२ साली भा.रा.भागवत यांनी 'बालमित्र' हे मासिक सुरू केले. भरपूर चित्रे, आकर्षक मुखपृष्ठ, रंजक गोष्टी, विनोदी चुटके, परभाषेतील रुपांतरीत कथा इ.मुळे हे मासिक मुलांचे आवडीचे ठरले.या मासिकातून प्रकाशित झालेल्या कादंबऱ्या पुढे पुस्तकरूपाने प्रसिद्ध झाल्या.या मासिकाने मुलांमध्ये सौंदर्यदृष्टी निर्माण करण्याचे महत्त्वपूर्ण कार्य केले. ते १९५६ साली आर्थिक कारणांनी बंद पडले. भारतीय परंपरा मुलांच्या मनात रुजवण्यासाठी व हिंदू धर्म संस्कृतीचे शिक्षण देण्यासाठी अमरेंद्रगाडगीळांनी 'गोकुळ' हे मासिक सुरू केले.या मासिकाच्या विशेषांकांनी मुलांच्या व्यक्तिमत्त्वाला आकार देण्याचे कार्य केले.हाताने लिहून ऑफसेटपद्धतीने छापले जाणारे एक वेगळेच मासिक म्हणजे 'फुलबाग' होय.या मासिकाचे संपादक अशोक माहिनकर स्वतः चित्रकार असल्याने यात विविध रंगांची चित्रे छापलेली असत.

महाराष्ट्र शासनाच्या पाठ्यपुस्तक मंडळातर्फे निघणारे 'किशोर'हे मासिक वाचकांमध्ये फार लोकप्रिय झाले. चित्रकथा, शब्दकोडी, ऐतिहासिक कथा, ललित लेख, कविता यांबरोबरच रंगीबेरंगी चित्रे असे आकर्षक मासिक मुलांना खूप आवडलेले आहे असे त्याच्या प्रतिसादावरुन दिसून येते. मधू नाशिककर संपादक असलेले सानेगुरुजी कथामालेचे मुखपत्र 'कथामाला' हे मासिकही उल्लेखनीय आहे.इ. 'शिल्पकला विज्ञान' हे मासिक वस्तू, यंत्राची माहिती देणारे तत्कालीन उल्लेखनीय मासिक होते. केवळ विज्ञान विषयाला वाहिलेले 'विज्ञानयुग' हे मासिक १९६८ साली आले. विज्ञान कथालेखक असलेले गजानन क्षीरसागर हे याचे संपादक होत. प्रस्तुत मासिक विज्ञान कथांबरोबरच पारिभाषिक संज्ञा व स्पष्टीकरण, विज्ञान शब्दकोडे इत्यादींनी वाचकप्रिय ठरले.

चंपक, चांदोबा या मासिकांनीही अनेक वर्ष बालमनाला भूनळ घातली. 'चंपक' या मासिकात कथांवर, चित्रकथांवर भर दिलेला असे.कथांबरोबरच श्रमप्रतिष्ठा, बौद्धिक मजकूर, वैज्ञानिक दृष्टिकोन इ.विषययांत असत.अल्पावधीत लोकप्रिय झालेले 'चांदोबा' हे मासिक इ.स.१९५२ मध्ये सुरू झाले.मद्रासहून निघणारे हे मासिक आठ भाषांतून प्रकाशित होत असे. या मासिकात भूतं, खेतं, वेताळांच्या,जादूगारांच्या कथा,ऐतिहासिक,पौराणिक,रहस्यप्रधान,चातुर्यकथा इत्यादींमुळे हे मासिक लोकप्रिय झाले.

मराठी बालमासिकांची ही परंपरा पाहता असे लक्षात येते की, अनेक मासिकांना, नियतकालिकांना फारसे आर्थिक पाठबळ नसल्यामुळे बरीच मासिके जास्त काळ चालू शकली नाहीत अनेक मासिके बंद पडली.ज्यांना आर्थिक पाठबळ आहे तेवढीच चालू राहिली. शिवाय आजच्या काळात या मासिकांना फारसा वाचकवर्गही राहिलेला नाही. आजच्या माहिती तंत्रज्ञानाच्या युगात टी.व्ही.,संगणक, मोबाईलच्या अतिवापरामुळे बालकांवर वाचन संस्कार होणे दुरापास्त झाले आहे. विद्यार्थ्यांचा बौद्धिक, भावनिक, मानसिक व संवेदनशील विकास करावयाचा असेलतर विद्यार्थ्यांवर वाचनसंस्कार होणे महत्त्वाचे आहे. त्यासाठी उत्तमोत्तम बालमासिकांची आज गरज आहे. मात्र पुरेसा वाचकवर्ग नसणे, आर्थिक गणिते, सकस लेखनाचा आभाव

PRINCIPAL
Nutan Mahavidyalaya
SELU, Dist. Parbhani